

УДК 336. 71

Васильчишин О.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри податків і фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У статті висвітлено основні проблеми державного регулювання банківської діяльності та банківського нагляду в Україні, доведено прорахунки Національного банку України в процесі процедури оцінки рівня капіталізації банківських установ. Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності державного регулювання банківської діяльності на етапі ліцензування та надання дозволів на здійснення певних видів банківських операцій; особливу увагу приділено діяльності банків з іноземним капіталом. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення макропруденційного нагляду, механізму нагляду та регулювання системно важливих банківських установ, дистанційного банківського нагляду, побудови ризик-орієнтованого банківського нагляду для забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України.

Ключові слова: державне регулювання банківської діяльності, банківський надгляд, економічні нормативи, банківський капітал, фінансова безпека банківської системи України.

ФОРМАЛИЗАЦИЯ ВЛИЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И НАДЗОРА НА ФИНАНСОВУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Васильчишин А.Б.

В статье освещены основные проблемы государственного регулирования банковской деятельности и банковского надзора в Украине, доказаны просчеты Национального банка Украины в процессе процедуры оценки уровня капитализации банковских учреждений. Разработаны рекомендации по повышению эффективности государственного регулирования банковской деятельности на этапе лицензирования и выдачи разрешений на осуществление определенных видов банковских операций; особое внимание уделено деятельности банков с иностранным капиталом. Обоснованы предложения по совершенствованию макропруденциального надзора, механизма надзора и регулирования системно важных банковских учреждений, дистанционного банковского надзора, построения риск-ориентированного банковского надзора с целью обеспечения надлежащего уровня финансовой безопасности банковской системы Украины.

Ключевые слова: государственное регулирование банковской деятельности, банковский надзор, экономические нормативы, банковский капитал, финансовая безопасность банковской системы Украины.

**FORMALIZATION OF STATE REGULATION AND SUPERVISION
ON FINANCIAL SECURITY OF BANKING SYSTEM**

Vasylchyshyn O.

Main problems of banking business state regulation and state supervision are highlighted in the article. Miscalculations of the National Bank of Ukraine in the process of banking capitalization's evaluation are proven. We develop recommendations concerning amelioration of the macro prudential supervision, remote banking surveillance, constructing of risk-oriented banking supervision in order to ensure adequate level of financial security of banking system in Ukraine.

Keywords: government regulation of banking, banking supervision, prudential standards, bank capital, the financial security of the banking system of Ukraine.

Постановка проблеми. Забезпечення належного рівня та стабільності фінансової безпеки банківської системи є одним із пріоритетів державного регулювання фінансових ринків, адже в умовах економічних дисбалансів безпека та стабільність банківської системи є фундаментальною передумовою відновлення економічного зростання. Особливе місце в управлінні фінансовою безпекою банківської системи займає контрольна-наглядова діяльність центрального банку, який, виконуючи функції із забезпечення банківського нагляду, формує вихідні умови функціонування банківських установ у правовому та економічному полі. В умовах кризових явищ питання оптимізації державного регулювання банківської діяльності та банківського нагляду є надзвичайно актуальним з огляду на велику кількість банкрутств комерційних банків та погіршення фінансової безпеки банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти державного регулювання банківської діяльності та банківського нагляду знайшли відображення в наукових працях зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: А. Бергера, О.І. Барановського, Т. Бека, Т.А. Васильєвої, Д. Даймонда, О.М. Діденко, Ж.М. Довгань, І.І. Д'яконої, О.П. Заруцької, Г.Т. Карчевої, Д. Кауфмана та ін. Однак дослідження зазначених науковців відображають окремі елементи вивчення проблем банківського нагляду, не враховуючи сучасних проблем, що спровокували банківську кризу та погіршення фінансової безпеки банківської системи України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем державного регулювання банківської діяльності та банківського нагляду в Україні, розроблення теоретичних та практичних рекомендацій щодо вдосконалення регулятивних механізмів для забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль центральних банків у регулюванні банківської діяльності посилюється в умовах кризових явищ. Ураховуючи виклики сьогодення, центральні банки повинні прагнути до превентивного

реагування на загрози банківській системі та її безпеці. Серед базових превентивних заходів центральних банків, які спрямовані на формування високого рівня фінансової безпеки банківської системи, можна виокремити дві групи: 1) вимоги щодо реєстрації та ліцензування банківських установ; 2) економічні нормативи діяльності банківських установ.

На етапі реєстрації та ліцензування закладаються основи стабільності та фінансової безпеки банківської установи шляхом створення певних рамок діяльності банку, які включають у себе чотири групи вимог, зокрема вимоги до статутного капіталу, засновників, керівництва і технічного забезпечення. Так, відповідно до ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1], мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 млн. грн. Розмір статутного капіталу повинен дати змогу банку розпочати свою діяльність та забезпечити покриття організаційних і фінансових витрат на початку його діяльності.

Достатньо важливими з точки зору забезпечення фінансової безпеки комерційних банків є вимоги до засновників та керівників банківських установ, які стосуються розкриття інформації про їх попередню діяльність, фінансову звітність, професійні компетентності, що дає змогу прийняти рішення щодо доцільності реєстрації тієї чи іншої юридичної особи як банку, а також забезпечити діяльність новоствореного банку та його керівників від операцій із відмивання грошей. У контексті забезпечення фінансової безпеки банківської системи важливим є виважений підхід до надання права та погодження списку учасників істотної участі в банку. В Україні такі норми регулюються ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1], яка дає вичерпний перелік юридичних та фізичних осіб, що можуть набувати істотної участі в банку, а також вимоги, яких дані особи повинні дотримуватися. На практиці від власника істотної участі більшою мірою залежить політика комерційного банку, яка, крім іншого, може проводитися в напрямі підтримки бізнесу власника істотної участі або пов'язаних із власником осіб, що негативно може вплинути на банк із точки зору ризиковості його діяльності. У цьому контексті досить важливим завданням центрального банку є побудова оптимального механізму регулювання можливостей іноземних юридичних і фізичних осіб щодо істотної участі у банках з українським капіталом.

Хоча такі норми і прописані в ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1], однак, на нашу думку, вони не дають змоги забезпечити високий рівень фінансової безпеки банківської системи України зокрема і фінансової безпеки держави в цілому, оскільки відображають загальний підхід до банків та юридичних осіб різних форм власності. Такий підхід Національного банку України дає змогу набувати істотної участі в банках з українським капіталом іноземним банкам чи юридичним особам, які перебувають

у державній власності іноземної держави, що, за певних обставин, може поставити у залежність банківську систему України та її безпеку від політики держави-донора. Сьогодні така залежність банківської системи України спостерігається від дій державних банків Російської Федерації, які є власниками істотної участі або мають дочірні банки на території України, дії яких передусім пов'язані з розвитком спекулятивних тенденцій на валютному ринку, кредитною політикою, управлінням заставним майном тощо. Зважаючи на таку ситуацію, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 14 ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [1] шляхом додавання третього пункту до цієї статті в такій редакції: «3) структура власності іноземної юридичної особи, яка має намір набути істотної участі в банківській установі України, не повинна включати органів державної влади, державних підприємств та пов'язаних і з ними осіб». Запропонована поправка дасть змогу мінімізувати вплив державної політики іноземної країни на функціонування вітчизняної банківської системи та на її фінансову безпеку.

Ще одним регулюючим інструментом діяльності банківських установ є процедура надання генеральних ліцензій та дозволів на здійснення тих чи інших банківських операцій, наприклад валютних В Україні порядок надання генеральних ліцензій здійснюється відповідно до Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [2]. Надання банківських ліцензій дає змогу регулювати банківські операції, а також регулює участь банків з іноземним капіталом у банківській системі країни. Рівень допуску та види операцій банків з іноземним капіталом регулюються залежно від цілей, стратегії та правового поля приймаючої країни і мають досить різноманітні підходи.

Так, аналізуючи підходи до обмеження участі іноземного капіталу в банківських системах країн світу, варто відзначити Китайську Народну Республіку, де введено досить жорсткі обмеження на групи клієнтів та види діяльності банків з іноземним капіталом. Варто зауважити, що така практика є виправданою, адже Китай створює умови для розвитку передусім вітчизняної банківської системи і сприяє розвитку внутрішнього ринку капіталів, регулює надходження капіталу в ті чи інші галузі промисловості, створюючи стимули для економічного росту. Жорстка політика обмеження участі іноземного капіталу в банківській системі Китаю не створює перешкод для його економічного розвитку, а тим більше для національної банківської системи. Яскравим підтвердженням цього є той факт, що за версією журналу Forbes в Top-10 рейтингу Forbes-2000 входить чотири банки Китаю, причому троє з них (Industrial and Commercial Bank of China, China Construction Bank и Agricultural Bank of China) займають перші три сходинки, а у загальному рейтингу Китай представляють дев'ять банків, що є найвищим показником серед країн світу (друге місце займають США – чотири банки) [3].

Що ж стосується України, то в контексті правильного вибору регулюючих процедур регулювання діяльності банків з українським капіталом та участі іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі доцільно звернути увагу на діяльність банків із російським капіталом, які мають найбільш згубний вплив на розвиток вітчизняної економіки в цілому і фінансову безпеку банківської системи зокрема. Особливо це стосується банків із державним російським капіталом (ВТБ Банк, Сбербанк Росії, Промінвестбанк), які досить часто використовуються для політичного та економічного шантажу. Більше того, суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи України має проведення російськими банками операцій на валютному ринку для посилення девальваційних тенденцій та фінансування валютного ринку Росії. Ще одним негативним явищем діяльності банків із російським капіталом в останні роки є фінансування тероризму, що має вплив на безпеку держави.

Виходячи із вищенаведеного, можна виокремити основні заходи НБУ щодо вдосконалення регулювання банківської діяльності на етапі ліцензування та надання дозволів на здійснення тих чи інших банківських операцій. До таких заходів можна віднести: обмеження на валютні та кредитні операції з інсайдерами банків; обмеження на набуття істотної участі в банках компаніями, які зареєстровані в офшорних зонах; обмеження на кредитування фізичних осіб банками з іноземним капіталом у розмірі не більше 30% від кредитного портфеля юридичних осіб; обмеження на здійснення кредитування в іноземній валюті фізичних та юридичних осіб, які не займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Значені заходи, на нашу думку, сприятимуть підвищенню рівня фінансової безпеки банківської системи України шляхом зниження ризиків банківської діяльності, які пов'язані з валютними та кредитними операціями, що дасть змогу знизити доларизацію економіки, а також сприятиме розвитку кредитування реального сектору та призведе до зростання обсягів оборотних коштів підприємств на рахунках у банках, росту депозитної бази банків тощо. Крім того, спрямування діяльності банків з іноземним капіталом на фінансування реального сектору економіки збільшить кількість позитивних рис присутності іноземного капіталу в банківській системі України.

Другою групою превентивних заходів банківського нагляду в контексті забезпечення фінансової стійкості та фінансової безпеки банківської системи є економічні нормативи, які поділяються на чотири групи: 1) нормативи капіталу; 2) нормативи ліквідності; 3) нормативи кредитних ризиків; 4) нормативи інвестування. Всі групи економічних нормативів призначені для моніторингу банківської діяльності шляхом безвиїзного банківського нагляду.

Основною групою економічних нормативів, відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду і, очевидно, більшості нормативно-правових актів центральних банків країн світу, у тому числі України, є нормативи капіталу (рис. 1).

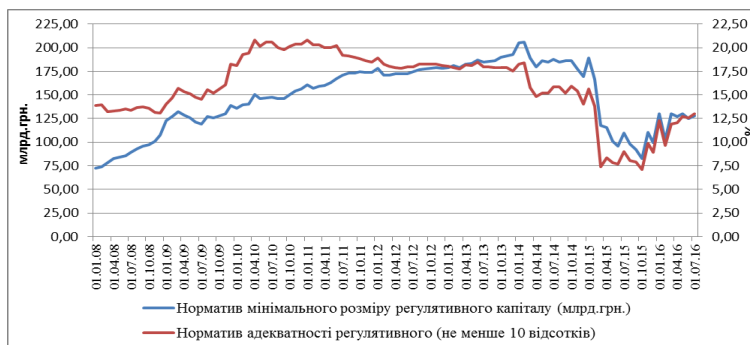


Рис. 1. Динаміка економічних нормативів капіталу в цілому по банківській системі України в 2008–2016 рр.

Джерело: розраховано автором на [4]

Як бачимо з рис. 1, динаміка значень економічних нормативів капіталу в цілому по банківській системі відображає загальний стан системи і дає змогу регулятору отримати інформацію про погіршення платоспроможності банківської системи та на цій основі прийняти необхідні управлінські рішення.

Не менш важливою групою економічних нормативів є нормативи ліквідності, що відображають здатність банківської системи своєчасно і в повному обсязі відповідати за своїми зобов'язаннями перед вкладниками та кредиторами. Нормативи ліквідності відображають миттєву (Н4), поточну (Н5) та короткострокову (Н6) ліквідність банківської системи та свідчать про наявність у банків мінімально необхідного обсягу активів, який потрібен для забезпечення виконання поточних зобов'язань строком до одного операційного дня, до 31 робочого дня та до одного року (рис. 2)

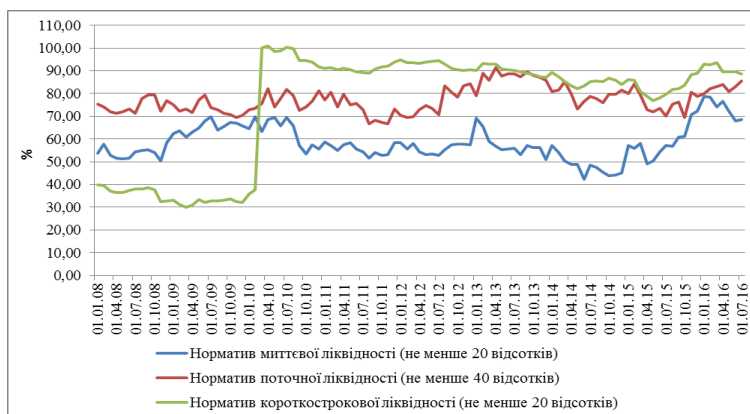


Рис. 2. Динаміка економічних нормативів ліквідності в цілому по банківській системі України в 2008–2016 рр.

Джерело: розраховано автором на [4]

Як видно з рис. 2, динаміка нормативів ліквідності не відображає реального стану справ у банківській системі, оскільки в умовах кризи, коли майже всі банківські установи показують від’ємний фінансовий результат, значення економічних нормативів практично не знижуються, а в деяких проміжках часу, навпаки, мають позитивну тенденцію, тому методика оцінки ліквідності банківської системи на основі наявних нормативів ліквідності потребує негайного перегляду або переходу до коефіцієнтів ліквідності, запропонованих у Базель III.

Щодо економічних нормативів кредитних ризиків, то найбільш гнучким нормативом, який, на нашу думку, дійсно відображає стан справ у банківській системі, є норматив великих кредитних ризиків (Н8), а також уведений у дію в червні 2016 р. норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (не більше 25 %) (рис. 3). Зазначені нормативи відображають ризики банківської системи країни, які пов’язані з кредитуванням крупних клієнтів та інсайдерів, що вимагає від Національного банку України посилення нагляду у цій сфері.

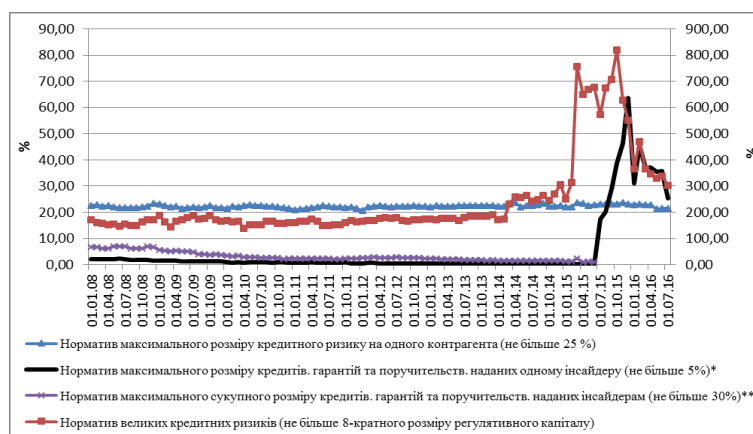


Рис. 3. Динаміка економічних нормативів кредитних ризиків у цілому по банківській системі України в 2008–2016 рр.

Джерело: розраховано автором на [4]

* Постановою Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361 уведено новий норматив кредитних ризиків «Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (не більше 25%)»

** 3 липня 2015 р. не розраховується

Щодо нормативів інвестування, то в умовах нерозвиненості вітчизняного фондового ринку вони не несуть смислового значення, оскільки порушення нормативних вимог чи хоча б наближення до максимальної межі не спостерігається, а тому в додатковому аналізі динамки значень нормативів інвестування не має потреби.

Виходячи з аналізу динаміки основних економічних нормативів діяльності банків України, можна зробити висновок, що наявні нормативи не дають змоги проводити ефективний безвізний банківський нагляд, оскільки тільки чотири нормативи (Н1, Н2, Н7 та Н8) дають більш-менш адекватне уявлення про стан справ у банківській системі. За таких умов незрозумілим є підхід Національного банку до нагляду і регулювання банківської діяльності, який супроводжувався непрозорим механізмом виведення банків із ринку.

Основними тезами Національного банку України в контексті проведення контрольно-наглядової роботи в умовах кризи 2014–2016 рр. були такі:

1. За результатами стрес-тестів НБУ банки повинні провести масштабну докапіталізацію [5].
2. Повинно відбутися «очищення» банківської системи України [6].
3. Рефінансування має надаватися здебільшого великим банкам [7].
4. Рівень іноземного капіталу, у тому числі іноземного державного (зокрема, з РФ), не несе ніяких ризиків і не буде обмежуватися на законодавчому рівні.
5. Для подальшого розвитку функції нагляду у фінансовому секторі забезпечити перехід від нагляду на основі правил (compliance based supervision) до нагляду та оверсайта на основі оцінки ризику (risk based supervision) та принципів постійного упереджувального моніторингу відповідно до зарубіжної практики [8].

Виходячи з аналізу прес-релізів НБУ варто зазначити, що дивним є той факт, коли НБУ заявляє про адаптацію своєї роботи і політики до міжнародної практики діяльності центральних банків, а насправді проводить досить непрозору політику стрес-тестування (результати стрес-тестів не оприлюднено), рефінансування, визначення неплатоспроможності банків. У цьому контексті заслуговує хибний, на нашу думку, підхід НБУ до оцінки капіталізації банків, яка ґрунтується на кількісній, а не на якісній методиці. Так, основною вимогою НБУ до банків є саме кількісне збільшення регулятивного капіталу банків [9], а не його якісний рівень, який вимірюється нормативом адекватності регулятивного капіталу, що відображає ефективність діяльності і фінансову безпеку банку та банківської системи в цілому. Самі ж рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду (Базель III), на які й орієнтується НБУ, в основу регулятивних вимог до капіталу банків ставлять достатність (адекватність) капіталу, а не абсолютний кількісний рівень регулятивного капіталу банків. Зазначена вимога Базель III мотивована тим, що в період кризових явищ та рецесії абсолютний розмір капіталу банків не відіграє стабілізуючої ролі, оскільки його розмір не залежить від рівня активів зважених за ступенем ризику. У таких випадках більш доцільним є показник адекватності капіталу, адже тільки адекватний рівень капіталу у співвідношенні до ризикових активів дає змогу забезпечити платоспроможність банківських установ в умовах кризи.

У контексті антикризового регулювання фінансової безпеки банківської системи вимоги Базель III є достатньо вираженими та передбачають дещо інші підходи до розрахунку мінімального значення показника адекватності капіталу

Так, капітал першого рівня повинен бути збільшений із чотирьох (вимоги Базеля II) до 6% активів, зважених за ризиком. Акціонерний капітал разом із нерозподіленим прибутком повинен бути також збільшений – із 2% активів, зважених за ризиком, до 4,5%. Передбачаються збільшення запасів капіталу понад регулятивний мінімум, введення показника оцінки достатності капіталу (співвідношення капіталу і сукупних активів за вирахуванням резервів та без урахування забезпечення), а також показників короткострокової (до 30 днів) і довгострокової (до одного року) ліквідності. Встановлюються підвищені норми на резервний і стабілізаційний капітал, який повинен мати кожен банк. Уводяться два спеціальних буфера капіталу – резервний та антициклічний.

Резервний буфер капіталу у розмірі 2,5% величини ризиків, який у нестресовий період повинен підтримуватися банком понад мінімальну встановлену регуляторну вимогу до величини базового капіталу першого рівня 4,5% величини (що в сукупності становить 7%), а антициклічний буфер повинен становити від 0 до 2,5% загального капіталу 8% величини ризиків (що в сукупності становить 10,5%). Якщо під час діяльності банку такий буфер стає менше мінімального встановленого розміру, на банк накладаються обмеження щодо розподілу прибутку, частину якого необхідно спрямовувати на його відновлення відповідно до шкали збереження прибутку [10].

Виходячи з вищенаведеного, спробуємо визначити підходи та критерії, якими керувався НБУ під час визначення неплатоспроможності банків. Для цього проведемо аналіз основних показників діяльності вітчизняних банків по групах за розмірами банківських активів.

Так, одними з основних показників банківської системи є її ліквідність та капіталізація. Оскільки оцінка рівня ліквідності банківської системи за допомогою нормативів ліквідності не дає повного уявлення про її рівень, спробуємо оцінити стан ліквідності вітчизняних банків за ліквідними активами (грошові кошти, обов'язкові резерви в НБУ, кошти на рахунках в інших банках) та за часткою ліквідних активів у загальній структурі активів балансу (табл. 1).

Як бачимо з табл. 1, найбільший обсяг ліквідних активів зосереджений у банках першої групи, однак найвище значення якісного показника ліквідності (частка ліквідних активів у загальній структурі активів) спостерігається у банках четвертої групи, що підкреслює високу ефективність діяльності таких банків до початку кризи. За час кризи показник ліквідності банків третьої та четвертої груп дещо знизився, однак залишається на високому рівні – 18,9% і 19,5% відповідно. У банках першої та другої груп такий показник дещо зріс, однак, на нашу думку, це пов'язано з їх підтримкою Національним банком України.

Що ж стосується капіталізації банківської системи, то кількісно вона є вищою у банків першої та другої груп, однак якісний показник – відношення власного капіталу до статутного – свідчить про протилежне: найвищий рівень капіталі-

Таблиця 1. Якісні показники ліквідності та капіталізації банківської системи України за групами банків у 2014–2015 рр.

Групи банків	Ліквідні активи (млрд. грн.)		Частка ліквідних активів у загальній структурі (%)		Власний капітал (млрд. грн.)		Статутний капітал (млрд. грн.)		Втрата власного капіталу (%)	Рівень власного капіталу щодо статутного (%)		Прибуток (+)/ збиток (-) (млрд. грн.)	
	2014	2015*	2014	2015	2014	2015	2014	2015		2014	2015	2014	2015
1	113,3	142,0	13,8	15,0	112,5	85,5	98,4	143,5	-24,0	87,5	59,6	+3,1	-51,5
2	30,4	28,0	13,7	19,7	42,3	17,1	41,2	24,4	-59,6	97,4	69,6	-0,3	-0,8
3	20,0	14,0	19,4	18,9	13,0	12,6	10,6	12,3	-3,1	81,8	101,6	+0,8	-1,0
4	31,8	10,0	24,3	19,5	24,8	14,0	33,7	11,5	-43,5	135,8	121,1	-2,1	+0,9

* У зв'язку з тим, що НБУ перестав публікувати дані фінансової звітності банків за групами банків за розміром активів, дані подано станом на 01.10.2015

Джерело: розраховано автором на [4]

Таблиця 2. Кількісні та якісні показники активів банківської системи України за групами банків у 2014–2015 рр.

Групи банків	Активи (млрд. грн.)		Резерви за активними операціями (млрд. грн.)		Співвідношення власного капіталу до активів (%)		Співвідношення резервів до активів (%)	
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	2014	2016
1	821,6	942,2	-92,4	-230,2	13,7	9,1	11,3	24,4
2	221,9	141,3	-22,8	-22,6	19,1	12,1	10,3	16,0
3	103,3	74,1	-6,3	-7,8	12,6	17,0	6,1	10,6
4	130,7	51,3	-8,7	-3,0	19,0	27,3	6,7	5,9

Джерело: розраховано автором на основі [4]

зації – у банків третьої та четвертої груп. Так, до кризи показник відношення власного капіталу до статутного у банків четвертої групи становив 135%, що у півтора рази перевищував аналогічний показник банків першої групи. Низький рівень показника співвідношення власного капіталу до статутного у банків першої групи свідчить про значний рівень ризиків найбільших банків, що й підтверджується їх фінансовим результатом у 2015 р., який становить 51,5 млрд. грн. збитків. Що ж стосується банків інших груп, то в докризовий період банки другої групи показували незначний збиток (300 млн. грн.), банки третьої групи – прибуток, а банки четвертої групи – досить значний збиток – 2,1 млрд. грн.. Однак у зв'язку з наявністю достатнього обсягу ліквідних коштів та власного капіталу банки четвертої групи зуміли досягти прибутковості в умовах кризи, а банки третьої групи отримали незначний збиток.

Для визначення ефективності банківського нагляду в Україні важливою є оцінка якості активів банків за групами (табл. 2). Так, кількісно банки першої групи мають найбільший обсяг активів, однак вони є значно ризиковими, оскільки обсяг резервування в умовах кризи зріс більш ніж у два рази і становить 230 млрд. грн., або 24,4% від сукупних активів, тоді як у банків третьої і четвертої груп цей показник становить 10,6% і 5,9% відповідно. Не менш яскравим показником є показник співвідношення власного капіталу до активів, що відображає достатність капіталу, який у першій групі банків за результатами кризи є найнижчим, а у банків четвертої групи – найвищим, і становить 27,3%, що значно перевищує показник першої і другої груп банків.

У цьому контексті виникає запитання, на якій підставі Національний банк України не здійснював кредитної підтримки малих банків, адже результати стрес-тестів не було оприлюднено.

Аналізуючи наявну банківську статистику, досить важко визначити обсяг рефінансування вітчизняних банків як за групами, так і окремо по кожному банку, однак приблизне уявлення про обсяги рефінансування можна отримати з аналізу балансів банків. Так, стаття пасиву балансу банків «кошти банків», окрім коштів комерційних банків, які розміщені в банку як депозити або отримані як кредити, включає кошти НБУ у вигляді кредитів рефінансування. Статті «кошти в інших банках» включає в себе кошти, розміщені в інших банках як депозити чи кредити. Різниця між цими статтями дасть змогу знайти приблизний обсяг коштів рефінансування, оскільки обсяг коштів за статтею «кошти в інших банках» становить від 105 до 25% статті, отже, динаміка коштів за статтею «кошти банків» відобразатиме динаміку рефінансування (табл. 3).

Як бачимо з таблиці, обсяг коштів за статтею балансу «кошти банків» значно зріс у банків першої групи, що свідчить про зростання обсягів рефінансування даних банків. Причому варто зазначити, що обсяг коштів фізичних осіб у банках першої групи зменшився лише на 21%, в банках четвертої групи – на 79%, а обсяг коштів за статтею «кошти банків» знизився до 2,2 млрд. грн. (на 89%).

Таблиця 3. Аналіз коштів банків та коштів клієнтів у зобов'язаннях банків за групами, а також кількість банків, виведених із ринку із січня 2014 р. до січня 2016 р.

Групи банків	Кошти банків (у т.ч. НБУ) (млрд. грн.)		Частка «коштів в банках» у сукупних зобов'язаннях банків (%)		Кошти фізичних осіб у національній валюті (млрд. грн.)*		Кількість банків виведених із ринку із січня 2014 р. до січня 2016 р.
	2014	2016	2014	2016			
1	142,5	158,8	20,1	18,5	168,3	133,2	3
2	34,5	25,7	19,2	20,7	39,6	15,5	10
3	13,3	7,5	14,8	12,3	21,0	9,3	9
4	18,6	2,2	17,5	5,9	24,4	5,2	44

* Для більш об'єктивного аналізу динаміки коштів фізичних осіб взято обсяг коштів тільки в національній валюті для уникнення викривлень значень показника внаслідок курсової переоцінки

Джерело: розраховано автором на основі [4]

Тобто це свідчить про відсутність кредитної підтримки банків четвертої групи з боку НБУ, що в кінцевому підсумку призвело до банкрутства 44 банків за неповних два роки.

Проведений нами аналіз кількісних та якісних показників банківської системи України за групами банків свідчить про неефективність банківського нагляду та регулювання банківської діяльності, оскільки акцент робився на підтримку тільки великих і найбільших банків, які були найбільш ризиковими, тоді як найбільш фінансово стабільні банки (принаймні за рівнем капіталізації) не отримали кредитної підтримки від НБУ, яка за своїм обсягом могла бути в десятки разів нижчою, ніж кредитна підтримка великих банків.

Така ситуація вимагає вдосконалення банківського нагляду в Україні за такими, на нашу думку, напрямками: 1) розроблення механізмів макропруденційного нагляду; 2) розроблення механізму нагляду та регулювання системно важливих банківських установ; 3) удосконалення дистанційного банківського нагляду; 4) побудова ризик-орієнтованого банківського нагляду на основі оцінки апетиту до ризиків банківських установ.

У ході кризових явищ у світовій економіці в 2007–2009 рр. склалася думка щодо необхідності макропруденційного підходу до фінансового регулювання. Криза показала, що тільки мікропруденційного регулювання недостатньо для забезпечення стабільності фінансової системи в цілому, оскільки раціональна поведінка окремих суб'єктів не завжди призводить до адекватного результату на

рівні системи в цілому, а гармонізація правил поведінки може викликати стагну поведінку економічних суб'єктів, що також порушує функціонування ринків [11].

По суті, макропруденційний нагляд має превентивний характер, оскільки його метою є недопущення кризи та активізації системних ризиків, адже виникнення системного ризику може вразити фінансову систему, але при цьому залишити поза увагою реальну економіку. І навпаки, може виникнути ситуація, коли фінансова система тимчасово перебуває в хорошому стані, не створюючи системних проблем, і водночас у реальній економіці можуть складатися довгострокові негативні тенденції. Типовим прикладом такого положення служить зростання обсягу кредитів, що не створює короткострокових труднощів, але з часом стає дуже небезпечним. У цілому стабільність фінансової системи є необхідною (хоча й недостатньою) умовою досягнення цілей макропруденційного нагляду. Фінансова стабільність не є самоціллю, вона корисна тільки тоді, коли сприяє досягненню найкращих макроекономічних показників. Волатильність може бути результатом зміни фундаментальних показників, а зміна цін активів може дати фінансовій системі змогу «поглинути» зовнішні економічні шоки [12].

На нашу думку, системний ризик – це ймовірність виникнення організаційних, інституціональних, фінансових та управлінських дисбалансів у державному, реальному та фінансовому секторах економіки внаслідок порушення взаємозв'язків їх структурних елементів, що може призвести до порушення інфраструктури і функцій системи (держави, економічної, фінансової, банківської тощо). Виходячи з теорії систем, будь-яка система є підсистемою більшої системи, а отже, виникнення системного ризику в будь-якій підсистемі матиме кумулятивний ефект на іншу підсистему.

Враховуючи контрциклічність та нерівноважність розвитку економіки, макропруденційний аналіз в Україні повинен бути спрямований на чотири групи джерел формування системних ризиків: 1) державний сектор економіки (діяльність державної влади, державна безпека та діяльність державних підприємств); 2) реальний сектор економіки (діловий клімат, діяльність великих корпорацій, структурні особливості національної економіки); 3) фінансовий сектор (діяльність системно важливих фінансових установ (банків)); 4) зовнішньоекономічні відносини та тенденції зміни цін на фінансові активи і експортну продукцію (ціни на сировину). За кожною групою необхідно проаналізувати організаційний (організація діяльності владних інституцій організація бізнесу тощо), інституціональний (законодавче забезпечення діяльності суб'єктів економіки (формальні інститути), традиції та ментальні моделі, які склалися в суспільстві) та управлінський (підходи до управління економікою та державою в цілому) аспекти. Виходячи із запропонованої структури макропруденційного аналізу і нагляду за системними ризиками, спробуємо визначити системні ризики в Україні.

Так, імовірність виникнення системного ризику в державному секторі існує практично завжди, адже відсутньою є ефективна система стримувань і противаг

у владній структурі, що передусім пов'язана з неефективністю і корумпованістю судової системи, адже важливі рішення щодо покарання порушників економічного законодавства, фінансової безпеки банківських установ багато років залишаються неприйнятими. Така ситуація призводить до автоматичного зниження суспільної відповідальності.

Щодо системних ризиків у реальному секторі економіки, то вони тісно пов'язані з ризиками у фінансовій сфері чи у зовнішньоекономічній діяльності, однак передусім залежать від структури національної економіки, яка є сировинною, імпортозалежною, енергозатратною, що ставить її в залежність від цін на сировину на міжнародних ринках, а відсутність виробництва товарів із доданою вартістю призводить до поступового зниження надходжень до державного бюджету внаслідок зниження конкурентоспроможності національного виробника. Це призводить до зниження прибутковості, що в кінцевому підсумку знижує кредитоспроможність підприємств, а експорт сировинної продукції ставить у залежність платіжний баланс і валютний курс від коливання світових цін на сировину, що має суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи.

Що ж стосується системних ризиків у банківській системі України, то, як і в світовій практиці, одним з основних джерел їх формування є діяльність системно важливих банків, які можуть свідомо провокувати зміни в банківській системі, або внаслідок банкрутства чи фінансових проблем можуть призвести до виникнення «ефекту доміно». Саме через відсутність належної оцінки ризиків діяльності системно важливих банків НБУ було допущено хвилю банкрутств у вітчизняній банківській системі в 2008–2009 рр. (Укрпромбанк, Родовід банк) та в 2014–2016 рр. (Дельта банк, Банк «Фінанси і кредит»).

Однією з основних проблем нагляду та регулювання діяльності системно важливих банків є порядок та методики визначення системності банку, тобто використання певного набору параметрів чи агрегованих показників, що дають змогу найбільш комплексно підійти до визначення системно важливого банку.

У світовій практиці існують різні підходи до визначення системно важливих банків, однак найбільш відомими є рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, що дістали назву «Глобальні системно значущі банки: методологія оцінки і підвищені вимоги поглинання втрат». Згідно із цими рекомендаціями, оцінюються переважно великі банки, які діють на світовому фінансовому ринку, їх відмова від платежів може призвести до проблем усієї світової фінансової системи. Критерії оцінки глобальних системно значущих банків включають скоринговий аналіз за п'ятьма основними показниками, які мають вагу в 20%, а потім поділяються ще на детальніші індикатори оцінки їх значущості в 10% і 6,67% [10].

Зважаючи на високий рівень зловживань із банківськими активами в Україні та практику доведення банків до банкрутства [1], застосування даної методики в практиці банківського нагляду не тільки до системно важливих банків, а й

для всіх банківських установ України, є надзвичайно актуальним та може слугувати одним зі шляхів підвищення рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи.

Окрім того, варто зауважити, що розвиток системних ризиків у банківській системі України може бути спровокований не тільки діяльністю системно важливих банків, а, як показує досвід, переважно деструктивними факторами в грошово-кредитній та валютній політиці, що пов'язано з низьким рівнем незалежності НБУ. Тому в цьому контексті на перший план повинен виходити не макропруденційний нагляд за системно важливими банками, а державний і суспільний контроль над діяльністю самого центрального банку, що є вищою мірою регулювання банківської діяльності в Україні. У цьому контексті варто погодитися із пропозиціями А. Новака [13, с. 270] щодо запровадження економічного розділу Конституції України: встановлення граничної девальвації курсу гривні на рівні 3% та гранична максимальна облікова ставка НБУ на рівні 5% стануть мотиваційними інструментами діяльності керівництва НБУ та сприятимуть проведенню такої монетарної політики, яка буде сприяти економічному зростанню України. З іншого боку, доцільним є встановлення конкретних цільових параметрів діяльності Національного банку України в Законі України «Про національний банк України», коли основним наслідком невиконання таких параметрів буде відставка Голови та Правління НБУ.

Окрім нагляду за системно важливими банківськими установами, вагомий вплив на фінансову безпеку банківської системи України має банківський нагляд, який застосовується для всіх банківських установ. У контексті реформування банківської системи України та банківського нагляду зокрема, на нашу думку, виникає необхідність переходу банківського нагляду до системи ризик-орієнтованого нагляду, який дає змогу оцінити рівень банківських ризиків, джерела їх походження, механізм управління банківськими ризиками та визначити ризик-апетит комерційних банків. Особливе місце в механізмі ризик-орієнтованого банківського нагляду має нагляд за якісними аспектами управління ризиками, тобто нагляд за системою управління ризиками, нормативними положеннями та інструктивними матеріалами банків. На основі аналізу кількісних та якісних показників НБУ повинен створити ризик-портфель банку та слідкувати за його оновленням на основі майбутніх перевірок.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз державного регулювання банківської діяльності та банківського нагляду виявив низку проблем, які відображають неточності та прорахунки в законодавчих нормах та правилах діяльності банків, а також у самих механізмах оцінки платоспроможності комерційних банків. Для підвищення ефективності державного регулювання і нагляду за банківськими установами було запропоновано низку рекомендацій, які стосуються макропруденційного нагляду, виявленню системних ризиків та нагляду за системно важливими банками. Однак для побудови ефективних механізмів

забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України перспективними напрямками дослідження є вивчення взаємозв'язку банківського нагляду, грошово-кредитної та фіскальної політики в контексті антикризової політики держави.

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

2. Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій : Постанова Правління Національного банку України від 6 вересня 2011 р. № 1054/19792 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11>.

3. The World's Largest Banks In 2016: China Keeps Top Three Spots But JPMorgan Rises <http://www.forbes.com/sites/antoinagara/2016/05/25/the-worlds-largest-banks-in-2016-china-keeps-top-three-spots-but-jpmorgan-rises/?linkId=24865247#2fc631046230>.

4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

5. Валерія Гонтарева провела щомісячну нараду з топ-менеджерами найбільших 40 банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=26137278&cat_id=55838.

6. Голова Національного банку України звітує перед громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=71759452FAAD10E1A62DED78A1925D50?art_id=13291916&showTitle=true.

7. Куц О. Банківське регулювання в Україні: задзеркалля Базеля, або Прихована стратегія дефрагментації національної банківської системи / О.В. Куц // Політика Національного банку України щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки : матеріали науково-практичної конференції (Київ, 5–6 листопада 2015 р.) ; відп. ред. С.М. Аржевітін. – К. : Університет банківської справи, 2016. – С. 231–241.

8. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.

9. Національний банк пом'якшив графік збільшення мінімального капіталу банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=29611551.

10. Самсонов М.І. Розвиток дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків України : дис. ... кандидата економічних наук : спец 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М.І. Самсонов ; ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2013. – 223 с.

11. Landau J.-P. *Bulles et Surveillance Macroprudentielle*: <http://www.banque-france.fr/fr/instit/telechar/discours/2009/disc20090128.pdf>.
12. Bernanke B. *Semiannual monetary policy report to the Congress. Before the Committee on financial services, U.S. House of Representatives. Washington, D.C. 2010. February 24* <http://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20100224a.htm>.
13. Новак А.Я. *Як підняти українську економіку : [монографія] / А.Я. Новак ; вид. 3-є, доп. – К. : Гнозис, 2011. – 368 с.*

E-mail: volexandra@gmail.com